

Field : Economy

Type : Research Article

Received: 27.09.2018 - *Accepted*: 29.06.2019

Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Orta Asya Ülkeleri Örneği

Aziza SYZDYKOVA ORALBAYKIZI*

* Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan/Kazakistan

E-mail: azizayesevi@gmail.com

Öz

Geniş ekonomik büyüme literatürü ekonomik büyüme üzerine doğrudan yabancı yatırımların pozitif yönde etki ettiğini göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik büyümeye finansman olanağı sağlaması, ödemeler dengesini iyileştirmesi, teknolojik yenilikleri ve bilgi birikimini ülkeye taşıması ile olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını kendi ülkelerine çekmek için çalışmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Orta Asya ülkelerine gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bu ülkelerin ekonomik büyümesine olan etkilerini incelemektir. Bu amaçla 1995-2017 yıllarına ait verilerle Panel ARDL testi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Orta Asya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların %1'lik artışı GSYH'yı %0.9 arttırmaktadır. Buna ek olarak ihracat ve sanayi değişkenlerinin de ekonomik büyüme üzerine pozitif etkisi bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Doğrudan yabancı yatırım; ekonomik büyüme; Orta Asya ülkeleri; Panel ARDL

The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: The Case of Central Asian Countries

Abstract

The literature of the economic growth shows that foreign direct investment has generally positive effects on the economic growth. Foreign direct investments create positive effects in the process of emerging countries' development such as financing the economic development, improving the balance of payments, transferring the technological innovations and accumulation of knowledge into the country. Therefore, emerging countries aim to attract foreign direct investment to their country.

The aim of this study is to examine the effects of foreign direct investment in the Central Asian countries on the economic growth of these countries. For this purpose, the panel ARDL test was conducted with the data of 1995-2017. According to the results of the study, 1% increase in foreign direct investments in Central Asian countries increases the GDP by 0.9%. In addition, export and industry variables have positive effects on economic growth.

Keywords: Foreign direct investment; economic growth; Central Asian countries, Panel ARDL

Giriş

Sermaye birikimi; ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için günümüzde kritik bir öneme sahiptir. Yeterli düzeyde sermaye birikimi olmayan gelişen ülkeler için sermaye eksikliğinin ortadan kaldırılması için önemli bir araç haline gelen doğrudan yabancı yatırım (DYY), bu özelliği dışında ev sahibi ülkede istihdamın artırılması, ödemeler dengesinde yaşanan sorunların ortadan kaldırılması ve teknoloji ve altyapı gelişimi için de önem kazanmış ve ülkeler sundukları hukuki, iktisadi ve altyapı imkanları ile daha fazla DYY'ları kendi ülkelerine çekmek için rekabet etmeye başlamıştır.

Orta Asya ülkeleri (Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti¹, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan) bağımsızlıklarını kazandıktan sonra piyasa ekonomisine geçiş sırasında yeni baştan düzenlenen ekonomik yapıları ve yetersiz yatırım kabiliyetleri bu ülkeleri yabancı sermayeyi temin etmeye itmiş ve dünyada gelişmiş ülkeler tarafından paylaşılan pastadan pay alabilmek için türlü reformları hayata geçirmişlerdir. Uygulanan politikalara ve ülkelerin sahip olduğu doğal kaynak zenginliklerine bağlı olarak Orta Asya ülkelerinin ekonomik büyüme performansları birbirlerinden farklı bir seyir izlemektedir (Syzdykova, 2018: 88). Diğer yandan söz konusu ülkelere gelen DYY miktarında da önemli farklılıklar mevcuttur.

Yabancı yatırım çeşitleri içerisinde borç niteliği taşımayan DYY'ların ekonomik büyüme ve kalkınmayı; üretim ve istihdamı artırarak, yeni teknolojileri ve yeni yönetsel bilgileri transfer ederek, uluslararası ilişkilerde ve ödemeler dengesinde iyileştirmeleri sağlayarak pozitif yönde etkilediği bilinmektedir (Acaravcı ve Akyol, 2017). DYY'ların ekonomik büyüme üzerine etkisini araştıran ampirik çalışmalar bu yatırımların ekonomik büyüme üzerine pozitif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlama uygulanacak yabancı yatırım politikalarının etkin olabilmesi açısından önem arz etmektedir (Benli ve Yenisu, 2017). Orta Asya ülkelerinde DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılmasını konu alan çalışmanın ilk bölümünde söz konusu ülkelerin makroekonomik göstergelerine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümde Orta Asya ülkelerine gelen DYY analiz edilmiş ve ülkelerin yatırım ortamları değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise konu ile ilişkin teorik ve ampirik literatür açıklanmıştır. Dördüncü bölümde veri seti ve araştırma yöntemi açıklanmıştır. Takip eden bölümde analiz bulgularına yer verilmiş ve sonuç kısmıyla çalışma son bulmuştur.

1.Orta Asya Ülkelerinin Makroekonomik Görünümü

Orta Asya bölgesi, Orta Doğu, Güney Asya, Çin ve Rusya'nın kavşağında bulunmaktadır. Çarlık Rusya döneminde Asya'da kalan bölgeler için "Merkezi Asya" terimi kullanılmıştır (Cutler, 2001). 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya coğrafyasında beş bağımsız cumhuriyet kurulmuştur. Bunlar; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dır. Orta Asya ülkeleri çok perspektifli ve dinamik bir gelişmeye sahip olan, önemli bir jeo-stratejik öneme, büyük ölçüde doğal kaynaklara, büyük enerji potansiyele ve

¹ 5 Mayıs 1993 tarihinde Yüksek Şura Genel Kurul Toplantısı'nda alınan kararla devletin resmi adı Kırgız Cumhuriyeti olmuştur. Ülkenin resmi kısa adı ise, Kırgızistan olarak kullanılmaktadır (Bartold, 1996:2). Bu çalışmada Kırgızistan ifadesi kullanılacaktır.

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307
genç bir nüfusa sahiptir. Orta Asya ülkelerinin yüzölçümleri 4 milyon km² ve yine toplam 70,2 milyon civarında bir nüfusu barındırmaktadır (Syzdykova, 2018).

Aşağıdaki Tablo 1’de Orta Asya ülkelerinin temel makroekonomik göstergelerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Orta Asya Ülkelerinin Temel Makro Ekonomik Göstergeleri (2017)

	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan
Nüfus (milyon kişi)	18,1	6,2	8,9	5,8	32,4
GSYİH (milyar dolar)	162,9	75,7	71,5	37,9	49,7
GSYİH büyümesi (yıllık%)	4.10	4.58	7.62	6.50	5.30
Kişi başına GSYİH (dolar)	9030,3	1220,4	801,0	6586,6	1533,8
Toplam rezervler (milyar dolar)	30,7	21,7	12,9	-	26,8
Mal ve hizmet ihracatı (milyon dolar)	55907,2	2570,1	1129,2	8940,8	5850,8
Mal ve hizmet ithalatı (milyon dolar)	42942,0	5079,2	2764,8	5543,1	10170,8
Enflasyon (yıllık%)	7.44	3.18	6.00	6.17	5.7
Doğrudan yabancı yatırım (milyon dolar)	4634,9	94,7	141,3	2314,3	96,1
İşsizlik (%)	4.90	6.89	10.74	3.69	4.97

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

Orta Asya ülkelerinin arasında nüfus bakımından en kalabalık ülke Özbekistan olup, bu ülkenin toplam nüfüsü 32,4 milyon kişidir. GSYİH’sı en yüksek ülkenin ise 162,9 milyar dolar ile Kazakistan olduğu görülmektedir. Kişi başına milli gelirin ortalamasına bakıldığında; yine Kazakistan kişi başına 9030 dolar ile en yüksek kişi başına milli gelire sahip ülkedir. Bu ülkeyi sırasıyla Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan izlemektedir. Kişi başına 801 dolar milli gelir ile Tacikistan en son sırada yer almaktadır.

Tablo 2’de Orta Asya ülkelerinde GSYH’nın yapısı ve ihracatındaki başlıca ürünler verilmiştir. GSYH’nın yapısına bakıldığında sanayi sektörünün GSYH içindeki payı Kazakistan’da %32, Türkmenistan’da %31, Özbekistan’da %30’luk payı oluşturmakta iken, Kırgızistan ve Tacikistan’da %30’un altında kalmaktadır. Kazakistan ve Türkmenistan ekonomisi ağırlıklı olarak enerji sektöründe yoğunlaşmıştır. Kazakistan’ın ihracatının %68’i petrol, petrol ürünleri ve doğalgazdan oluşmaktadır. Türkmenistan’ın toplam ihracatındaki petrol ürünlerinin payı ise %81’dir.

Tablo 2’den görüldüğü gibi, Orta Asya ülkeleri arasında GSYH yapısındaki tarımın payı en yüksek ülke Tacikistan’dır. Nitekim ülkenin toplam ihracatının yaklaşık %10’luk kısmı pamuk ipliğinden oluşmaktadır. Diğer yandan Tacikistan’ın başlıca ihraç ettiği ürünlerin başında %58,4’luk pay ile ham alüminyum gelmektedir.

Tablo 2. Orta Asya Ülkelerinde GSYH ve İhracat Yapısı

	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)	İhracatında başlıca ürünler (toplam ihracatın %’si olarak)
Kazakistan	4.43	32.00	57.45	Petrol ve doğalgaz (%66,09), Metaller (%12,9), Kimyasallar (%6,4), Gıda ürünleri (%4,2)
Kırgızistan	12.33	26.46	50.38	Değerli metaller ve taşlar (%40,2), Kimyasallar (%18), Mineral ürünler (%16,3), Tekstil (%7)
Tacikistan	20.38	27.24	42.25	Alüminyum (%58,4), Pamuk İpliği (%9,9), Elektrik (%6,3)
Türkmenistan	10.43	31.09	49.21	Petrol, ürünleri (%81), Tarım ürünleri (%10), Sanayi ürünleri (%7)

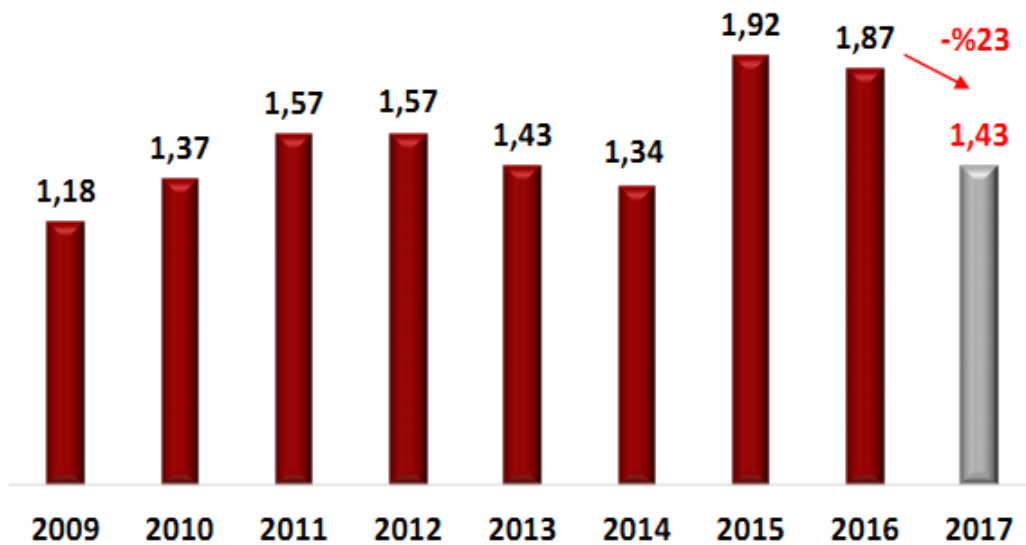
Özbekistan	17.32	30.05	42.47	Altın (%40), Doğalgaz (%10,37), Saf pamuk ipliği (%6,5), Radyoaktif Kimyasallar (%4,1)
------------	-------	-------	-------	--

Kaynak: Dünya Bankası (2018) verilerinden derlenmiştir.

2.Uluslararası Doğrudan Yatırımların Dağılımı ve Orta Asya Ülkelerindeki Durum

Dünya’da özellikle 1980’lerden sonra yaygınlaşan küreselleşme kavramı ve uluslararası ticarete engellerin kaldırılması ile birlikte ülkeler arasındaki ticaret ve yatırım hacmi önemli miktarda artmıştır. Günümüzde ülkelerin ekonomik yapılarına göre çeşitlenmesi doğrudan yatırımları bir ihtiyaç haline getirirken; diğer yandan çok uluslu şirketlerin, ülkelerin arz ettiği potansiyelleri ve alternatif pazarların sunduğu fırsatları değerlendirmek için doğrudan yatırım yapmayı tercih etmesi bu süreci desteklemektedir. Diğer yandan uluslararası doğrudan yatırımların ülkelere sunduğu teknoloji transferi, istihdam ve dış ticaret olanakları doğrudan yabancı yatırımların ülkeler açısından önemli kılmaktadır (TC Ekonomi Bakanlığı, 2016).

UNCTAD raporuna göre; dünya genelinde 2017 yılında 2016 yılına kıyasla %23’lük düşüş gösteren DYY akımları, 1,43 trilyon ABD Dolarına gerilemiştir (Şekil 1). Bu düşüşün nedenleri arasında küresel ekonominin kırılganlığı, yatırımcılar için politik belirsizliklerin varlığı ve jeopolitik risklerin yüksekliği gösterilmektedir. Uluslararası DYY akımlarındaki düşüşten en çok payına alan gelişmiş ekonomilere yönelik yatırımlardır. 2016 yılında gelişmiş ülkelere yapılan DYY miktarı yaklaşık 1,2 trilyon dolar iken, 2017 yılında bu rakam %37 oranında düşüş kaydederek 712 milyar dolara inmiştir. Geçiş ekonomilerine olan DYY akımları %27’lik düşüşle 47 milyar dolara gerilemiştir (UNCTAD, 2018). Yabancı yatırımların yapıldığı yer açısından gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeleri geride bırakmıştır hem de yatırımcı taraf olarak da dünyanın geri kalan bölgelerinde gerçekleştirdikleri yatırımları yıldan yıla genişletmeye devam etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla DYY çeken ülkeler sırasıyla Çin, Hong Kong (Çin) ve Singapur olmuştur.

Şekil 1. Uluslararası DYY Akışlarının Dağılımı (trilyon dolar)

Kaynak: YASED, 2018: 2

Aşağıdaki Tablo 3 ve 4'te Orta Asya ülkelerine gelen DYY ve DYY stokları yıllar itibariyle gösterilmektedir.

Tablo 3. Orta Asya Ülkelerine Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyon dolar)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kazakistan	13337,2	10321,3	8406,3	3860,2	8097,7	4634,9
Kırgızistan	293,9	626,2	248,3	1142,1	616,7	94,7
Tacikistan	234,1	144,3	289,7	397,5	219,7	141,3
Türkmenistan	3130,4	2861,3	3830,9	3043,2	2243	2314,3
Özbekistan	563,6	635,8	757,9	66,3	133,4	96,1

Kaynak: UNCTAD, Dünya Yatırım Raporu, 2018: 187

Tablo 3'ten görüldüğü gibi Orta Asya ülkeleri arasında yıllar itibariyle en çok DYY çeken ülke Kazakistan'dır. 2017 yılında Kazakistan'ın toplam DYY stokları 147 milyar dolardır. Kazakistan'da GSYH'nın %5-6 gibi önemli büyüklüğe ulaşan DYY'lar genellikle petrol ve doğalgaz sektöründe yoğunlaşmaktadır. Kazakistan'a gelen toplam yabancı yatırımların %50-70'lik payı enerji sektörüne gelmektedir.

Kırgızistan'daki toplam yatırım girişi düzensiz eğilim sergilemektedir. Son beş yıla bakıldığında 2015 yılında yabancı yatırım girişlerinin en yüksek olduğu görülmektedir. 2015 yılında Kırgızistan'a gelen DYY miktarı yaklaşık 1,2 milyar dolardır. Bu durum 2014 yılına kadar yüksek seyreden petrol fiyatlarının etkisiyle önemli ölçüde sermaye birikimine sahip olan Kazak yatırımcıların Kırgızistan piyasasına girişi neticesinde gerçekleşmiştir. Bunun dışında Kırgızistan'a Kanada ve Çin'den yabancı yatırım girişleri sağlanmaktadır. Kanada'dan gelen yabancı yatırımlar ülkede genellikle madencilik sektörüne yatırım yapmakta iken Çin'den gelen yatırımlar küçük ve orta ölçekli projelerde yer almaktadır (WTO, 2017).

Tacikistan Cumhuriyeti bağımsızlığa geçiş sürecinin barışçıl bir şekilde yaşanmadığı tek Orta Asya ülkesidir. 1997 yılına kadar ülkede iç savaş sürmüştür (Demirci, 2012) ve uzun süren siyasi istikrarsızlık yabancı yatırımların ülkeye gelmesi için büyük bir engel teşkil etmiştir. Tacikistan'ın nispeten önemli avantaj sağlayabileceği alanlardan biri hidroelektrik olarak gösterilebilir. Ülke iç talebinin çok üstünde hidroelektrik üretimi konusunda en maliyet-etkin potansiyeli açısından dünyada 8. Sırada yer almaktadır. Bu sayesinde enerji eksikliği yaşayan Doğu Asya ve Çin'in talebini karşılayabilecek durumdadır. Bundan ayrı kömür ve tarımdaki kuru meyve ve hububatın yanında göz ardı edilemeyecek kadar dünyadaki alüminyum (%5) ve pamuk (%4) payı mevcuttur. Tablodan Orta Asya ülkeleri arasında en az yabancı yatırım çeken ülke Tacikistan olduğu görülmektedir.

Türkmenistan'da enerji sektörü yabancı yatırımcılar için önemli bir potansiyel arz etmesine rağmen, bu sektörde ülkeye giren yabancı sermaye oldukça kısıtlı kalmıştır. Ülkede yabancıların yatırım yapabilecekleri alanları iki yönde değerlendirmek mümkündür. Birincisi petrol ve doğalgaz alanında yapılan yatırımlar olup, bu alanda Malezya menşeli Petronas,

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307

Birleşik Arap Emirlikleri menşeli Dragon Oil ve Rusya menşeli Itera şirketleri ön plana çıkmaktadır. Bu şirketlerle gelir ve ürün paylaşımını özel hükümler içeren anlaşmalar çerçevesinde faaliyet göstermektedirler (Bazarova, 2015: 30-32). İkincisi Türkmenistan, halen tümünü veya belli bir kısmını ithalat ettiği tavuk ürünleri, şeker, süt, meyve, un, et, der, sigara, tekstil ürünler, giyim, ayakkabı, manto ve mobilya ürünlerini iç piyasadan karşılayabilmek için bu alanlarda sanayini geliştirmek durumunda olduğundan dolayı, bu alanlar ülkenin önemli yatırım alanları olarak görülmektedir. Özellikle pamuklu, yünlü ve ipekli dokuma sanayi ile çeşitli gıda sanayileri geliştirilme imkanlarına sahiptir (Babayev, 2009: 96).

Özbekistan'ın durumuna bakıldığında, 2000'li yıllarda doğrudan yabancı yatırımların girişi çok düşüktü ve 2004 yılında toplam hacmi 1 milyar doları geçememekteydi. Doğrudan yabancı yatırımların payı genel sermaye yatırımlarının sadece %10'unu oluşturuyor ve ekonominin yapısal değişiklik sürecinde, endüstrinin gelişiminde ve dış ticaret hacminin arttırılmasında pek de büyük etkiye sahip değildi (Karimov, 2013). 2006-2009 yıllarından sonra yatırım kaynaklarının talebi genişlemeye başlamış ve 2010-2012 yıllarında Özbekistan ekonomisine gelen yatırımlar hızlı bir yükseliş görülmüştür. Ülke ekonomisindeki toplam yabancı yatırımlar stoku 2010 yılında 5,3 milyar doları aşmıştır. Son yıllardaki ülkedeki yabancı yatırımlardaki artış ülke ekonomisindeki iyileşmenin ve güven aşıladığının işaretidir. 2017 yılı itibariyle Özbekistan'a gelen DYY'ların yaklaşık %60'ı Rusya ve Güney Kore'ye aittir. Yabancı yatırımların %50'lik kısmı petrol ve doğalgaz işleme ve çıkarma sektörüne gelmekte iken, %27'lik kısmı enerji taşımacılığı sektörüne gelmektedir (Asya Kalkınma Bankası Enstitüsü, 2018).

Tablo 4. Orta Asya ülkelerinde Doğrudan Yabancı yatırım Stokları (milyon dolar)

	2000	2010	2017
Kazakistan	10078	82648	147064
Kırgızistan	432	1698	5536
Tacikistan	136	1165	2554
Türkmenistan	949	13442	34254
Özbekistan	698	5366	9252

Kaynak: UNCTAD, Dünya Yatırım Raporu, 2018: 191

3.Literatür Taraması

İlişkinin araştırılmasında teorik çatı olarak neo-klasik büyüme modelleri veya içsel büyüme modelleri kullanılmıştır. Geleneksel neo-klasik büyüme modellerinde, ekonomik büyümenin kaynağı, dışsal unsurlar olarak ele alınabilecek şekilde, üretim faktörlerinde ya da teknolojik ilerlemede görülen bir artış sonucunda gerçekleşmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyüme üzerinde sadece kısa vadede bir etkisi görülür, uzun vadede ise sermayenin azalan verimler yasası etkisi altına girmesi ile ekonomi durağan duruma ulaşır. Bu varsayımlar altında, geleneksel modelde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde kalıcı bir etkisinden söz edilemez (De Mello, 1997: 8).

İçsel büyüme modellerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve ekonomik büyüme ilişkisinin üç kanaldan kaynaklandığı söylenebilir. Öncelikle, yeni teknoloji ve girdilerin ev sahibi ülke tarafından kabul edilmesi ile birlikte sermaye birikimini arttırmaktadır. İkinci olarak, işgücünün bilgi ve eğitim seviyesinin eğitim süreçleri ile arttırılması sağlanır. Üçüncü olarak, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ülkeye giriş engellerini ve mevcut firmaların piyasa gücünü azaltarak ev sahibi ülkedeki rekabet seviyesini artırır (Öztürk, 2007: 82). Yayılma kavramı tam olarak ölçülebilen bir unsur olmadığından, büyük ölçüde, yapılan uygulama çalışmaları ile ortaya çıkartılabilir. Söz konusu çalışmaların bir kısmı, yerel

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307
üreticilerin verimliliklerinin artış oranına yoğunlaşırken bir kısmı da toplam faktör verimliliği üzerinde durmuştur (Köprücü, 2017).

DYY ve büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Çalışmaların hem yöntem farklılığı hem de kullanılan serilerin zaman ya da panel olması, ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal ve politik farklılıklar literatür çalışmasının zenginleşmesine yardımcı olmuştur.

Soto (2000), 44 gelişmekte olan ülke için, 1986–1997 yılları arasında büyüme ve yabancı yatırımların arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Çalışmada hem doğrudan yabancı sermaye yatırımları hem de portföy yatırımları ve büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda portföy yatırımları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca, sermaye eksikliğine sahip ülkelerde bankacılık sektörüne olan sermaye girişleri ve büyüme oranı arasında pozitif bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bu sonuç, hem uzun hem de kısa süreli sermaye girişleri için geçerlidir. Bu sonuç kırılğan finansal sisteme sahip gelişmekte olan ülkelerin yabancı dış borçları desteklememeleri ancak finansal sistemlerini geliştirmeye öncelik vermeleri gerektiğini göstermiştir.

Nair-Reichert ve Weinhold (2001), 1971–1995 dönemi için 24 gelişmiş ülkeye ait verilerle DYY ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu iki değişkenin yanı sıra, brüt yatırımlar, ticarete açıklık oranı, enflasyon oranı, ortalama eğitim süresi değişkenleri de modele dâhil edilmiştir. Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğunu bulmuşlardır.

Choe (2003) çalışmasında, 1971–1995 yılları arasında 80 ülkenin verilerini kullanarak doğrudan yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel VAR modeli ile araştırmıştır. Çalışmada DYY ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin yönünün ne olduğu, ekonomik büyümenin mi daha çok doğrudan yatırım çektiği yoksa doğrudan yatırımların mı ekonomik büyümeyi desteklediği sorularına yanıt aranmıştır. Sonuç olarak bu ilişkinin daha çok büyüme değişkeninden doğrudan yabancı sermaye yatırımı değişkenine doğru olduğu olduğu tespit edilmiştir. Hermes ve Lensink (2003), DYY'ların ekonomik büyümeyi desteklemesi için yatırımı çeken ülkelerde gelişmiş bir finansal sistem olması gerektiğini ve teknolojik gelişmenin yayılmasının daha olumlu etkileri olacağını vurgulamışlardır.

Li ve Liu (2005), ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi 84 ülke için 1970-1999 dönemlerini kapsayan alt dönemlere ayırarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda yazarlar iki değişken arasındaki ilişkinin yönünün tüm ülkeler için aynı olmadığını ve zamanla değişen ilişki sergilediklerini savunmuştur.

Karaköy (2006) çalışmasında Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan gibi 7 tane geçiş ekonomilerinde DYY ve büyüme arasındaki ilişkiyi 1991-2003 dönemlerine ait verileri kullanarak incelemiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre; kişi başına düşen DYY ile büyüme oranı arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Miankhel vd. (2009) çalışmalarında 6 ülke (Hindistan, Pakistan, Malezya, Tayland, Şili ve Meksika) için 1970-2005 dönemine ait verilerle DYY ve büyüme arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik ve VAR yöntemi ile analiz etmişlerdir. Sonuçta, DYY ile büyüme arasında Hindistan ve Malezya için çift yönlü ilişki mevcut iken, diğer ülkelerde tek yönlü etkileşim görülmüştür.

Ağayev (2010) çalışmasında aralarında Orta Asya ülkelerinin de olduğu 25 geçiş ekonomisi için DYY ve ekonomik büyüme arasında ilişkiyi panel eşbütünleşme ve panel nedensellik

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307 yöntemlerini kullanarak analiz etmiştir. Panel Nedensellik testi sonuçlarına göre DYY’lardan ekonomik büyümeye doğru güçlü, tersi yönde ise daha zayıf bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tablo 5. Ampirik Çalışmalara Ait Literatür Özeti

Yazar	Dönem	Ülke/Ülke grubu	Yöntem	Sonuç
Balasubramanyam, Salisu, Sapsford (1996)	1970-1985	46 gelişmiş ülke	EKK	DYY ekonomik büyümeyi belli koşullar altında (dışa açıklık) etkiler.
Shan, Tian ve Sun (1999)	1985-1996	Çin	Toda Yamamoto, Granger Nedensellik	DYY ve ekonomik büyüme karşılıklı etkilenir.
Borensztein, De Gregorio, Lee (1998)	1970-1989	69 gelişmekte olan ülke	Görünürde ilişkisiz regresyon	DYY ekonomik büyümeyi belli koşullar altında etkiler.
Bashir (1999)	1975-1990	Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri	Sabit ve rassal etki modelleri	DYY ekonomik büyümeyi etkilememektedir.
Agosin ve Mayer (2000)	1970-1996	32 gelişmekte olan ülke-Afrika-Asya-Latin Amerika	Görünürde ilişkisiz regresyon	DYY’nin Asya için pozitif etkisi, Latin Amerika için ise negatif etkisi görülmüştür.
Hsiao ve Hsiao (2006)	1986-2004	8 Ülke	Granger Nedensellik, VAR, Sabit ve rassal etki modelleri	DYY ekonomik büyümeyi tek yönlü etkilemektedir. İhracat ile büyüme arasında karşılıklı ilişki vardır.
Shimul, Abdullah ve Siddiqua (2009)	1973-2007	Bangladesh	2 Aşamalı Engle Granger yöntemi, ARDL, Granger Nedensellik	GSYH ve DYY ilişkili çıkmamıştır. Gayrisafi sermaye birikimi büyüme için daha önemli bulunmuştur.
Miankhel, Thangavelu ve Kalirajan (2009)	1970-2005	Hindistan, Pakistan, Malezya, Tayland, Şili ve Meksika)	Granger Nedensellik, VAR, ECM	DYY ile büyüme arasında her ülke için ya karşılıklı ya da tek yönlü etkileşim görülmüştür.
Shaari vd. (2012)	1980-2010	Malezya	EKK	DYY’lar GSYH’yi artırmaktadır.
Velnampy vd. (2013)	1990-2011	Sri Lanka		DYY’lar ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin bulunmuştur.
Stamatiou ve Dritsakis (2014)	1970-2012	Yunanistan	ARDL ve VECM-ARDL testi	Ekonomik büyümeden DYY’lara doğru tek yönlü güçlü bir nedensellik bulunmuştur.

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307

Strat vd. (2015),	1991-2012	13 AB ülkesi	Granger Nedensellik	Altı ülkede DYY ve büyüme arasında nedensellik varken, diğerlerinde ilişki yoktur.
Irpan vd. (2016)	1980-2012	Malezya	ARDL testi	DYY'ların uzun dönemde GSYH üzerinde olumlu etkisi vardır.
Grahovac ve Softić (2017)	2000-2014	Batı Balkan ülkeleri	Çoklu doğrusal regresyon	DYY'ların istihdam ve büyüme üzerinde olumlu etkisi yoktur.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Görüldüğü gibi doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran ampirik çalışmalar kapsadığı dönem ve ülke veya ülke grupları bakımından, kullanılan yöntem ve sonuçları açısından bir birinden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu konuda araştırmacılar tarafından görüş birliği yoktur denilebilir. Çünkü her bir ülke grubu veya ülkenin ekonomik politik şartları bir birinden farklıdır.

4. Veri Seti, Model ve Yöntem

4.1. Veri Seti ve Kaynakları

Bu çalışmada DYY'ların ekonomik büyüme üzerine etkisi 5 tane Orta Asya ülkesi (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) için araştırılmıştır. Bu ülkeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra serbest piyasa sistemine uyum sürecinde ekonomilerinin büyüme oranını sağlamak için dış finans olarak yabancı yatırımlar çekmek için geçiş süreci boyunca bir takım iktisadi politikalar üretmiş ve hukuki düzenlemelerini yapmaya çalışmıştır. Bu bağlamda bu ülkelere giren DYY'ların ekonomik büyümesi üzerine ne derecede etki ettiğini ampirik olarak araştırmak bu çalışmanın temel amacı olmaktadır.

Çalışmada doğrudan yabancı yatırım ile ilgili veriler her bir ülke için DYY'ların GSYH'a oranı şeklinde kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ise her bir ülkenin GSYH'nın yıllık büyüme hızını ifade etmektedir. Bunun dışında modelde bağımsız değişken olarak DYY'dan başka, her bir ülkenin ihracatı ve sanayi sektörünün GSYH içindeki payı eklenmiştir.

Çalışmada kullanılan GSYH ile ilgili veriler ve ihracat ve sanayi verileri Dünya Bankasının elektronik veri dağıtım sisteminden (www.worldbank.org), DYY ile ilgili veriler ise Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) elektronik veri dağıtım sisteminden (<http://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>) elde edilmiştir.

Çalışmada kullanılan model denklemi aşağıdaki gibidir:

$$büyüme_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1it}dyy_{it} + \beta_{2it}ihracat_{it} + \beta_{3it}sanayi_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde $i=1, \dots, 5$ ülkeyi ve $t=1, \dots, t$ zaman dönemini göstermektedir.

Yapılan analizlerde Panel veri tahminleme yöntemiyle Stata 11.0 ekonometrik paket programı kullanılmıştır.

4.2. Araştırma Yöntemi

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307

Bu çalışmada Orta Asya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisinin araştırılması için panel veri analizi uygulanmıştır. Panel veri ekonomik bireylere ait zaman serisi ile yatay kesit boyutunun bir araya getirilmesi ile oluşturulmaktadır (Baltagi, 2005: 4-7).

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağan özelliklerini kontrol ettikten sonra statik panel veri analizi uygulanmış, daha sonra panel ARDL modelinin hata düzeltme katsayısı hesaplanmıştır. Panel ARDL (gecikmesi dağıtılmış otoregresif model) sınır testi yaklaşımı Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşım açıklayıcı değişkenlerin düzey $I(0)$ ve birinci fark $I(1)$ gibi farklı mertebelerde durağan olması durumunda eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesine imkân sağlamaktadır (Özdamar, 2015). Fakat değişkenlerden birinin birim kök derecesi $I(1)$ 'den büyükse, Pesaran vd. (2001) ve Narayan (2005) tarafından bulunan kritik değerler kullanılamaz. Bu kritik değerler $I(0)$ ve $I(1)$ temelli oluşturulmuştur (Alper ve Alper, 2017). Bu nedenle analizin ilk aşamasında değişkenlere birim kök testi yaparak ARDL sınır testi yaklaşımının varsayımlarına uyup uymadığına bakılması gerekmektedir.

ARDL yöntemi, hem bağımlı değişkenin hem de bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı standart EKK yöntemine dayanmaktadır. Bu yaklaşımın en önemli avantajı geniş kapsamlı veri setine ihtiyaç duymamakta ve az sayıdan oluşan veri seti ile analiz yapılabilir (Akıncı ve Yılmaz, 2012: 12). Ayrıca bu yaklaşımda değişkenlerin farklı düzeylerdeki optimal gecikme düzeyleri dikkate alınabilmektedir. Son olarak, ARDL yaklaşımı tek denklemliler sistemlere uygulanabilmesine karşın, geleneksel eşbütünleşme tekniklerinde uzun dönemli ilişkiler ancak sistem denklemleri yardımıyla hesaplanabilmektedir (Öztürk ve Acaravcı, 2010: 1939).

5. Analiz Bulguları

5.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Çalışmada ilk olarak, LM testleri ile yatay kesit bağımlılığı kontrol edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının test edilmesi uygulanacak birim kök testlerinin seçiminde önem arz etmektedir. Çünkü iki nesil birim kök testi mevcut olup, birinci nesil birim kök testleri seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığının olması durumunda doğru olmayan sonuçlar verebilmektedir (Hoyos ve Sarafidis, 2006).

Kesitsel bağımlılığı kontrol etmek için üç LM testi uygulanmıştır. Bunlardan biri olan LM1, Breusch Pagan (1980) tarafından geliştirilmiştir. Diğer LM testleri Pesaran (2004) tarafından geliştirilen LM2 ve LM testleridir. LM testlerinden elde edilen sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir. LM testleri için sıfır hipotezi, yatay kesit bağımlılığının olmamasıdır.

Tablo 6. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişkenler	CD_{LM1}	CD_{LM2}	CD_{LM}
<i>büyüme</i>	476.56**	16.88**	-2.97
<i>dyy</i>	356.89*	10.39**	3.7***
<i>ihracat</i>	395.86**	11.02**	-3.9*
<i>sanayi</i>	409.65***	13.09***	4.01**

Notlar:

- * ve ***, sıfır hipotezinin reddedildiğini ve sırasıyla %10 ve %1'lik anlamlılık düzeyini göstermektedir.
- Kritik değerler Pesaran' (2006) Tablo C'den alınmıştır. %1, %5 ve %10 önemlilik düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -4.96, -4.00 ve -3.55'tir.

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307

Tablo 6'dan görüldüğü gibi yatay kesit bağımlılığının olmadığını savunan sıfır hipotezi reddedilmiştir, bu yüzden seçilen serilerde Orta Asya ülkeleri arasında yatay kesit bağımlılığı vardır. Günümüzde ülkelerin ekonomilerinin birbirleriyle sıkı ilişki içinde olduğu düşünüldüğünde, paneli oluşturan ülkelerin birine gelen bir şoktan, diğerlerinin de etkilenmesi gerçekçi bir yaklaşımdır.

5.2. Birim Kök testi

Çalışmada kullanılan serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğu için, bu durumu dikkate alan ikinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. Bu tür analiz için Pesaran'ın CADF testi kullanılmıştır. Pesaran (2007), faktör yüklerini tahmin etmek yerine birimler arası korelasyonu yok etmek için basit bir yöntem önermiştir. Tahmin edilen ortak faktörlerden fark almak üzerine kurulu bir birim kök testi yerine, bireysel serilerin gecikmeli düzeylerinin ve birinci farklarının yatay kesit ortalamalarını DF ya da ADF regresyonuna faktörler olarak ilave etmiştir. Dolayısıyla bu yöntemde, ADF regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş hali kullanılmaktadır ve bu regresyonun birinci farkı birimler arası korelasyonu yok etmektedir. bu test, “yatay kesit genişletilmiş Dickey Fuller (CADF)” olarak adlandırılmıştır (Tatoğlu, 2017: 82).

Tablo 7. CADF Birim Kök Testi Sonuçları

	<i>büyüme</i>		<i>dyy</i>		<i>ihracat</i>		<i>sanayi</i>	
	Cadf Stat	Gecikme	Cadf Stat	Gecikme	Cadf Stat	Gecikme	Cadf Stat	Gecikme
Kazakistan	-8.06**	1	-6.65**	1	-2.7*	2	-2.8**	3
Kırgızistan	-1.87**	1	-5.78***	1	-2.888	5	-4.60**	2
Tacikistan	-2.47**	2	-3.81*	3	-5.85***	1	-8.13*	4
Türkmenistan	-3.33*	1	-4.04**	5	-3.37*	3	-3.76	2
Özbekistan	-5.4***	1	-5.29***	1	-4.732**	1	-2.09**	2
Panel geneli	-4.32**		-4.87**		-4.193**			

Notlar:

- Deterministik bileşenlerden sabit terim ve trend dahil edilmiştir.
- *, ** ve ***, sıfır hipotezinin reddedildiğini ve sırasıyla %10, %5 ve %1'lik anlamlılık düzeyini göstermektedir.
- Kritik değerler Pesaran (2006) Tablo C'den alınmıştır. %1, %5 ve %10 önemlilik düzeyindeki kritik değerler sırasıyla -4.96, -4.00, and -3.55.
- Gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir.

Birim kök testi sonucunda hem bireysel ülke bazında hem de panel genelinde serilerin düzey değerlerinin durağan olduğu görülmektedir ve I (0) süreci taşımaktadır.

5.3. Sabit Etkili Panel Veri Analizi

Çalışmada belirli bir ülke grubu (Orta Asya ülkeleri) verileri ile çalışılmıştır, dolayısıyla bu tür araştırmada sabit etkili paneli veri analizi yararlıdır (Baltagi, 2008: 14). Sabit Etkiler Modeli, katsayıların birimlere veya birimler ile zamana göre değiştiğinin varsayıldığı bir modeldir. Bu modelde yalnızca sabit parametre değişmekte ve sabit terim zamana göre değil kesit bazında farklılıklar göstermektedir (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007: 38). Sabit etkiler modeli verilerde zamanla ortaya çıkan değişimi ele alır ve bağımsız değişkenlerini arasındaki ilişkiyi inceler.

Sabit etkili paneli veri analizi sonucunda (Tablo 8) *dyy*, *ihracat* ve *sanayi* değişkenleri için olumlu (pozitif) işaret elde edilmiştir. Bağımsız değişkenlerin katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Orta Asya ülkeleri için ele alınan bütün değişkenler büyüme oranını olumlu yönde

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307 etkilemektedir. Modelin bütünü ile anlamlılığını gösteren F istatistiğinin olasılık değeri de %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Panel tahmin sonuçlarına göre Orta Asya ülkelerine gelen DYY'lar %1 artınca GSYH büyümesini yaklaşık olarak %0,9 oranında arttırmaktadır. İhracattaki %1'lik artış ise ekonomik büyümeyi yaklaşık %0,15 oranında arttırmaktadır. Sanayi üretiminde meydana gelen %1'lik artış büyümenin %0,21 artmasını sağlamaktadır. Buradan görülen en önemli sonuç ülkelerin ekonomik büyümesine en çok katkı sağlayacak alan sanayi sektörüdür.

Tablo 8. Sabit Etkili Paneli Veri Analizi Sonuçları

Bağımlı değişken: <i>büyüme</i>			
Bağımsız değişkenler	Katsayı	Std. Hata	
<i>dyy</i>	0.0901**	0.0327	
<i>ihracat</i>	0.158**	0.0298	
<i>sanayi</i>	0.2101*	0.0651	
c	0.4730*	0.4087	
R ²	0.5372		
F istatistiği	15.98***		

Not: *, ** ve ***, sırasıyla %10, %5 ve %1'lik anlamlılık düzeyini göstermektedir.

5.4. Panel ARDL testi

ARDL testi, EKK tahmincisi ile kısıtsız hata düzeltme modelinin tahminine dayanmaktadır. (1) numaralı denklemin eşbütünleşme ilişkisi, kısıtsız hata düzeltme modelinin sınır testi yaklaşımı ile tahmin edilmesi sonucunda tespit edilebilmektedir. Bu bağlamda, (1) numaralı eşitlik ARDL formunda aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir:

$$\begin{aligned} \Delta \text{büyüme}_{it} = & \alpha_i + \varphi_i \text{büyüme}_{i,t-1} + \delta_i \text{dyy}_{it} + \theta_i \text{ihracat}_{it} + \omega_i \text{sanayi}_{it} \\ & + \sum_{j=1}^{pi-1} \beta_{ij} ** \Delta \text{büyüme}_{i,t-j} \\ & + \sum_{j=0}^{qi} \delta_{ij} ** \Delta \text{dyy}_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{ki} \theta_{ij} ** \Delta \text{ihracat}_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{fi} \omega_{ij} * \\ & * \Delta \text{sanayi}_{i,t-j} + u_{it} \end{aligned}$$

Burada; $\varphi_i = -(1 - \sum_{j=1}^{pi} \beta_{ij})$, $\delta_i = \sum_{j=0}^{qi} \delta_{ij}$, $\theta_i = \sum_{j=0}^{ki} \theta_{ij}$, $\omega_i = \sum_{j=0}^{fi} \omega_{ij}$,

$n = 1, 2, \dots, 5$; $t = 1995, 1996, \dots, 2016$ 'dır.

Panel ARDL sonuçları Stata 11.0 yardımı ile hesaplanmıştır ve tahminler Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Panel ARDL Tahmin Sonuçları

Havuzlanmış ortalama grup regresyonu (PMG)			Ortalama grup regresyon (MG)		
Bağımsız değişkenler	Katsayı	Std. Hata	Bağımsız değişkenler	Katsayı	Std. Hata
<i>dyy</i>	0.0726**	0.0176	<i>dyy</i>	-3.3743	3.4400
<i>ihracat</i>	0.0724*	0.0203	<i>ihracat</i>	0.9491	0.7302

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307

<i>sanayi</i>	0.1045***	0.0098	<i>sanayi</i>	0.8762	0.9831
<i>EC</i>	-0.553***	0.0791	<i>EC</i>	-0.668***	0.0944
Δdyy	0.224**	0.0612	Δdyy	0.213***	0.0598
$\Delta ihracat$	0.0424**	0.0109	$\Delta ihracat$	0.0209	0.0129
$\Delta sanayi$	0.1209	0.2108	$\Delta sanayi$	0.4532	0.7651
<i>Constant</i>	1.517***	0.0432	<i>Constant</i>	1.487***	0.3809

Hausman test sonuçları: Chi2(2) = 1.98 ve Olasılık değeri > chi2 0.37

Not: *, ** ve ***, sırasıyla %10, %5 ve %1'lik anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Hausman testi sonucunda, MG yerine PMG regresyonu tercih edilmiştir. *dyy* değişkeninin katsayısı pozitif işarete sahiptir. Bu *DYY*'ların uzun vadede büyüme oranı üzerinde olumlu etkisi olduğu anlamına gelir. Teorik olarak beklendiği gibi, açıklık olarak değerlendirilen *ihracat* değişkeni ve *sanayi* olumlu işarete sahiptir. Açıklayıcı değişkenlerin üçü de istatistiksel olarak anlamlıdır.

Ayrıca, hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ve negatiftir ve ARDL modelinin doğru çalıştığını göstermektedir. Hata düzeltme modeli katsayısına göre, kısa dönemde meydana gelen sapmaların yaklaşık %55'i bir sonraki dönemde düzelerek uzun dönem dengesine ulaşmaktadır. Kısa dönemde modelde meydana gelen sapmaların tamamen uzun dönem dengesine ulaşması 1,81 dönem sürmektedir. Analizlerde kullanılan veriler yıllık olduğu için, kısa dönem sapmaların tamamen uzun dönem dengesine ulaşması yaklaşık 2 yıl sürmektedir.

Sonuç

Literatürde doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ekonomi teorisindeki genel kabule göre doğrudan yabancı yatırımlarının ekonomik büyümeye pozitif etkisi söz konusudur.

Orta Asya ülkelerini (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) ele alarak *DYY*'ların bu ülkelerin ekonomik büyüme üzerine etkisini inceleyen bir çalışma olması yönüyle bu çalışma önem arz etmektedir. Zira bu ülkelerde her geçen yıl artan *DYY* miktarları ile bu ülkelerin GSYH içindeki payında da artış olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu çalışma Orta Asya ülkelerinde artan *DYY*'ların bu ülkelerin ekonomik büyüme üzerine derecesi ampirik olarak sınanmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan veri seti yıllık olup, 1995-2017 yıllarını kapsamaktadır. Uygulama kısmında Panel ARDL yöntemi kullanılmıştır.

Ampirik çalışmanın sonucuna göre Orta Asya ülkelerinde gerçekleşen *DYY*'ların ekonomik büyüme üzerine etkisi pozitif ve istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde anlamlı olduğu ve *DYY*'lar bu ülkelerde %1 artınca GSYH'yı yaklaşık olarak %0,9 oranında arttırdığı sonucuna varılmıştır. Çalışmada Orta Asya ülkelerinin ekonomik büyümesini, *DYY*'ların yanında literatürde dışa açıklık derecesi olarak ele alınan toplam ihracatın ve sanayinin ekonomik büyüme üzerine etkisi de analiz edilmiştir. İhracatın %1'lik artışı ekonomik büyümeye %0,15 oranında artış sağlamaktadır. Bu bağlamda Orta Asya ülkeleri ihracatı arttırıcı yöndeki politikalarını gözden geçirmeli ancak ithal ettiği ürünleri kendisi üretme konusunda çaba sarf etmelidirler. Sanayi'deki %1'lik artış ise GSYH'yı %0,21 oranında arttırmaktadır. Bu sonuç teori ile uyumlu olup, bir ekonominin sanayileşmiş olmasının, ekonomik büyümesinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Orta Asya geçiş ekonomileri kalkınma planlarında özellikle sanayi dalına yatırım çekme, bu alanı geliştirme konusundaki hedefleri uygulamalı ve bu işlevlerini hızlandırması gerekmektedir.

Kaynakça

- Acaravcı, A., Akyol, M. (2017). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1), 17-33.
- Agosin, M., Mayer, R. (2000). *Foreign Direct Investment: Does It Crowd in Domestic Investment? United Nations Conference on Trade and Development Geneva*. Switzerland.(Working Paper No. 146).
- Ağayev, S. (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eştümleşme Ve Panel Nedensellik Analizleri. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1-26.
- Aizhan, K., Diana, M. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Ekonomik Gelişme: Kazakistan Örneği. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 20-31.
- Akıncı, M. Yılmaz, Ö., (2012). “Validity of the Triple Deficit Hypothesis in Turkey: Bounds Test Approach”, *ISE Review*, Vol. 13, No: 50, 1-27.
- Alper, F. Ö., Alper, A. E. (2017). Karbondioksit Emisyonu, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi İlişkisi: Türkiye İçin Bir ARDL Sinir Testi Yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 25(33), 145.
- Babayev, K.(2009). Türkmenistan’ın Ekonomik Gelişmesinde Yabancı Yatırımların Rolü ve Önemi. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Balasubramanyam, V. N., Salisu, M., Sapsford, D. (1996). Foreign direct investment and growth in EP and IS countries. *The economic journal*, 92-105.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Data Panel*. England: John Wiley & Sons Ltd.
- Bashir, A. H. M. (1999). Foreign direct investment and economic growth in some MENA countries: theory and evidence. *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 1.
- Bazarova, A.(2015). Türkmen doğalgazının Türkmenistan ekonomisine Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.
- Benli, Y. K., & Yenisu, E. (2017). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye İçin Eşbütünleşme Ve Nedensellik Analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 49-71.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? 1. *Journal of international Economics*, 45(1), 115-135.

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307

- Breusch, T., Pagan, A. (1980). The Lagrange multiplier test and its application to model specifications in econometrics. *Reviews of Economics Studies*, 47, 239-253.
- Choe, J. I. (2003). Do foreign direct investment and gross domestic investment promote economic growth?. *Review of Development Economics*, 7(1), 44-57.
- Cutler, R. M. (2001). The Shattering of the Sino-Russian Entente over the Shape of Central Asia?. *Central Asia–Caucasus Analyst*, 21.
- De Hoyos, R. E., Sarafidis, V. (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel-data models. *Stata Journal*, 6(4), 482.
- De Mello Jr, L. R. (1997). Foreign direct investment in developing countries and growth: A selective survey. *The Journal of Development Studies*, 34(1), 1-34.
- Demirci, L. (2012). Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 11(2), 33-69.
- Grahovac, D., Softić, S. (2017). Impact of The FDI on Unemployment Rate in Countries of West Balkan. *Review of Innovation and Competitiveness: A Journal of Economic and Social Research*, 3(2), 65-82.
- Hsiao, F. S., Hsiao, M. C. W. (2006). FDI, exports, and GDP in East and Southeast Asia—Panel data versus time-series causality analyses. *Journal of Asian Economics*, 17(6), 1082-1106.
- Irpan, H. M., Saad, R. M., Nor, A. H. S. M., Noor, A. H. M., Ibrahim, N. (2016, April). Impact of foreign direct investment on the unemployment rate in Malaysia. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 710, No. 1, p. 012028). IOP Publishing.
- Karaköy, Ç. (2006). Orta Asya'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Politikaları Stratejileri Ve Teşvikler Üzerine Değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2).
- Karimov, M.M. (2013). Pryamiye İnstranniye İvestitsii Kak Faktor Privışeniya Konkurentno sposobnosti Ekonomiki Uzbekistana (Özbekistan Ekonomisinin Rekabet Edebilirliğinin Arttırılmasının Faktörü Olarak Doğrudan Yabancı Yatırımlar), *Sovremennaya Ekonomika: Problemi, Tendentsii, Perspektivi*, No:8, Yıl:2013, s. 31.
- Köprücü, Y. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği.
- Li, X., Liu, X. (2005). Foreign direct investment and economic growth: an increasingly endogenous relationship. *World development*, 33(3), 393-407.
- Miankhel, A. K., Thangavelu, S. M., & Kalirajan, K. (2009). Foreign direct investment, exports, and economic growth in South Asia and selected emerging countries: a multivariate VAR analysis. *Center for Contemporary Asian Studies. CCAS Working paper*, 23.
- Nair-Reichert, U., Weinhold, D. (2001). Causality tests for cross-country panels: a New look at FDI and economic growth in developing countries. *Oxford bulletin of economics and statistics*, 63(2), 153-171.
- Özdamar, G. (2015). Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Geçiş Etkisi: Ardl-Sınır Testi Yaklaşımı Bulguları. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 66-97.
- Öztürk, I. (2007). Foreign direct investment-growth nexus: a review of the recent literature. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*. 4(2).

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307

- Öztürk, I., Acaravcı, A. (2010). “The Causal Relationship Between Energy Consumption and GDP in Albania, Bulgaria, Hungary and Romania: Evidence from ARDL Bounds Testing Approach”, *Applied Energy*, Vol. 87, No: 6, 1938- 1943.
- Pazarlıoğlu, M. V., Gürler, Ö. K. (2007). Telekomünikasyon yatırımları ve ekonomik büyüme: Panel veri yaklaşımı. *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44, 35-43.
- Pesaran, H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. University of Cambridge, Working paper No.0435.
- Pesaran, H. (2006) A simple panel unit root test in the presence of cross section dependence, Cambridge University, Working Paper, No. 0346.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R. J. (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”, *Journal of Applied Econometrics*, Vol. 16, No: 3, 289-326.
- Shaari, M. S. B., Hong, T. H., Shukeri, S. N. (2012). Foreign direct investment and economic growth: evidence from Malaysia. *International Business Research*, 5(10), 100.
- Shan, J., Tian, G., Sun, F. (1999). Causality between FDI and economic growth. 1999): *Foreign Direct Investment and Economic Growth in China, Cheltenham-Northampton*, 140-154.
- Shimul, S. N., Abdulllah, S. M., Siddiqua, S. (2009). An examination of FDI and growth nexus in Bangladesh: Engle Granger and bound testing cointegration approach. *BRAC University Journal*, 1(1), 69-76
- Soto, M. (2000). Capital flows and growth in developing countries: recent empirical evidence. OECD Development Center, Working Paper No.160.
- Stamatiou, P., Dritsakı, N. (2014). The impact of foreign direct investment on the unemployment rate and economic growth in Greece: A time series analysis. In *International Work-Conference on Time Series Analysis (ITISE)* (Vol. 1, pp. 97-108).
- Strat, V. A., Davidescu, A., Paul, A. M. (2015). FDI and the unemployment-A causality analysis 306ort he latest EU members. *Procedia economics and finance*, 23, 635-643.
- TC Ekonomi Bakanlığı (2016). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu, <https://eb.ticaret.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-212362> Erişim: 23.07.2018
- Syzdykova, A. (2018). Orta Asya Ülkelerinde Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Journal of Economics & Administrative Sciences/Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1).
- Velnamy, T., Sivapalan, A. ve Rajendran, K. (2013). Foreign Direct Investments, Economic Growth and Unemployment: Evidence from Sri Lanka. *Annamali Business Review*, 4(1), 2013.
- World Bank (2018). World Development Indicators, <https://data.worldbank.org/products/wdi>, Erişim: 25.08.2018
- WTO (2013). Trade Policy Review- Report by Kyrgyz Republic, October.
- UNCTAD (2018). World Investment Report, <http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=2130> Erişim: 23.08.2018
- YASED (2018). Uluslararası Doğrudan Yatırım Raporları, https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2018/2017_Y%C4%B1lsonu_Raporu_final.pdf Erişim: 23.08.2018
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2017). Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı (3. Baskı). *İstanbul: Beta yayınları*.

International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), June, 2019; 5(1): 291-307